

Aktualizacja raportu: Gminna ewidencja zabytków Gminy Miejskiej Iława.

Iława, grudzień 2013 r.

Spis treści:

1. Wprowadzenie.....	5
2. Miasto Iława – rys historyczny.....	5
3. Wykaz zabytków nieruchomych z terenu Gminy Miejskiej Iława, objętych ochroną prawną poprzez wpis do rejestru zabytków województwa warmińsko-mazurskiego.....	7
4. Charakterystyka zabytków nieruchomych, objętych ochroną prawną,.....	11
5. Charakterystyka obiektów zabytkowych niewpisanych do rejestru zabytków województwa warmińsko-mazurskiego, ujętych w gminnej ewidencji zabytków	34
6. Wykaz literatury.....	87

1. Wprowadzenie

Zgodnie z art. 21 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, podstawą sporządzenia gminnego programu opieki nad zabytkami jest gminna ewidencja zabytków. Ewidencją zostają objęte zespoły i obiekty o istotnych, lokalnych walorach historycznych, kulturowych i krajobrazowych. Obowiązek prowadzenia gminnej ewidencji zabytków nieruchomych spoczywa na burmistrzu (art. 22 ust. 4 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami).

Na podstawie ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami prowadzona jest ewidencja zabytków miasta Iława. Ewidencja zabytków prowadzona jest przez Burmistrza Iławy w formie kart adresowych. Ewidencja obejmuje zabytki nieruchome historyczne oraz karty adresowe stanowisk archeologicznych. Dla zabytków tych na kartach adresowych podawane są następujące informacje: adres, rodzaj zabytku, opis obiektu, chronologia, sposób ochrony oraz dokumentacja fotograficzna.

Opracowana w 2013 r. gminna ewidencja zabytków miasta Iława stanowi drugi tego typu dokument sporządzony dla terenu miasta. Pierwsza gminna ewidencja zabytków powstała w 2007 roku. Nie stanowiła jednak prawidłowego tego typu opracowania ze względu na fakt, iż zawierała jedynie zabytki nieruchome objęte ochroną prawną poprzez wpis do rejestru zabytków województwa warmińsko-mazurskiego. Opracowanie z 2007 roku nie objęło obiektów zabytkowych z wojewódzkiej ewidencji zabytków, nie wpisanych do rejestru zabytków. Zawarto w nim natomiast wykaz zabytków ruchomych, co jest sprzeczne z Ustawą o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, której Art. 22.1. pkt 4 mówi: *Wójt (burmistrz, prezydent miasta) prowadzi gminną ewidencję zabytków w formie zbioru kart adresowych zabytków nieruchomych z terenu gminy.*

2. Miasto Iława

Najstarsza forma nazwy miasta Iława to łacińskie *Ylavia*. Forma ta pojawiła się na dokumencie lokacyjnym z 1317 roku. W późniejszych dokumentach pojawiają się nazwy: *Ylav*, *Ylau*, *Ylow* i *Ylow Thethonicalis*. W XV wieku używano nazw *Deutschen Ylaw*, *Ylaw*, *Ilaui*, potem nazwę miasta zmieniono na *Eylaw*. W połowie XV wieku pojawia się nazwa *Deutze Eylau* i jej niemiecka odmiana *Dwetsch Eylau*. Między XVI a XVII wiekiem występują nazwy *Teutschen Eylau*, *Deutscheneylau* oraz *Theuto Ilavia*. W XVIII wieku przyjęto powszechnie obowiązująca aż do 1933 roku formę *Deutsch Eylau*. 1 stycznia 1934 zmieniono oficjalną nazwę na *Stadt Deutsch Eylau*. Od 1945 roku oficjalna nazwa miasta to *Iława*.

Ślady osadnictwa w okolicy Iławy datuje się na okres wpływów rzymskich (ok. I – IV wieku). Na terenie miasta, zanim zajęli je rycerze Zakonu Krzyżackiego, znajdowała się osada pruska plemienia Pomezan. Zachowały się po nich pozostałości grodów, znajdujących się na Wielkiej Żuławie.

Pierwsze wzmianki o ziemiach, na których leży Iława sięgają 1226 roku, gdy Konrad Mazowiecki wydał dokument, zapowiadający chrystianizację pogan przez Krzyżaków. Po opanowaniu przez Krzyżaków i podboju Prus w 1283 roku obszar ten objęty został akcją kolonizacyjną. Miasto Iława zostało założone przez komtura krzyżackiego Siegharda von Schwarzburga w 1305 roku. W tym samym roku Iława otrzymała prawa miejskie na prawie chełmińskim. Średniowieczne miasto zostało rozplanowane na kształcie prostokąta. W latach 1317-1390 zbudowane zostały wszystkie najważniejsze budowle miejskie, umocnienia i urządzenia miejskie, w tym kościół, mury i rowy obronne, most przez Jeziorak, dom zakonny i ratusz miejski. W czasie wojny trzynastoletniej Iława w lutym 1454 roku wypowiedziała posłuszeństwo Krzyżakom, oddając się w opiekę królowi polskiemu Kazimierzowi Jagiellończykowi. Po klęsce polskich wojsk pod Chojnicami (18.09.1454), Iława zmuszona była wrócić na stronę krzyżacką. II pokój toruński zostawił Iławę przy Zakonie. Na początku 1520 roku, w trakcie ostatniej wojny Polski z Zakonem, Iława na krótko przeszła w ręce polskie, ale już 30 września została odbita. W 1521 roku podpisany został pokój, a w 1525 roku wielki mistrz Albert Hohenzollern skasował Zakon Krzyżacki i jako świecki książę oddał Prusy w lenno królowi polskiemu. Po hołdzie pruskim Iława pozostała w Prusach Książęcych. Po podpisaniu traktatów w 1657 roku Prusy Książęce weszły w skład Królestwa Pruskiego. Od połowy XVI do połowy XVII wieku liczba ludności miasta nie przekraczała 600 osób. Wiek XVII przyniósł głównie liczne spory ze starostami oraz walki z pożarami. Wielki pożar z 1706 roku przetrwał tylko kościół Przemienienia Pańskiego oraz nieliczne

domy. Wiele zniszczeń przyniosły także wojny polsko-szwedzkie i napoleońskie oraz wojna siedmioletnia.

Wiek XVIII i XIX były dla miasta okresem szybkiego rozwoju. Miasto leżało przy szlaku handlowym z Gdańska do Warszawy oraz do Grudziądza i Malborka, więc rozpoczął się napływ licznych osadników. Liczba ludności wzrosła znacznie po otwarciu połączenia kolejowego z Toruniem w 1872 roku, a 2 lata później z Ostródą, Malborkiem, Mławą i Brodnicą. Wybudowano bite drogi do Susza, Lubawy, Zalewa i Ostródy, a w 1860 roku otwarto odgałęzienie Kanału Elbląskiego. W mieście istniała fabryka maszyn, odlewnia żelaza, fabryka papy, fabryka mydła, tartaki i dwa browary. Wraz z ożywieniem gospodarczym, Iława przekształciła się w ważny węzeł komunikacyjny i zaczęła się stopniowo rozrastać.

Początek XX wieku był okresem dalszego rozwoju miasta. W 1899 roku wybudowano gazownię, a następnie wodociągi miejskie (1900-1903) i ratusz (1912). Po I wojnie światowej zgodnie z jednym z postanowień traktatu wersalskiego (11.07.1920) na Warmii i Mazurach odbył się plebiscyt, decydujący o przynależności Iławy do Niemiec. Za przynależnością do Polski opowiedziało się tylko 5% głosujących. Była to porażka strony polskiej. Tuż przed II wojną światową wdrażano program robót publicznych, który w znacznym stopniu zmniejszył bezrobocie.

Reprezentacyjne widoki miejskie na pocztówce z końca XIX w.

Gdy wybuchła II wojna światowa Iława liczyła około 13.000 mieszkańców. W trakcie wojny w okolicy dzisiejszego parku obok głównego dworca PKP mieścił się obóz pracy oraz obóz karny dla więźniów ze Sztumu, a po zdobyciu przez Rosjan - obóz jeniecki. Na terenie miasta nie toczono głównych walk, jednak w styczniu 1945 wojska radzieckie II frontu białoruskiego, zmierzające w kierunku Niemiec, wkroczyły na krótko do Iławy. 22 stycznia Armia Czerwona zajęła miasto. Po przejściu pierwszej linii frontu, do miasta wkroczyły tyłowe jednostki radzieckie, w których dominowali żołnierze z Dalekiego Wschodu. Płądrowały one i podpalały wszystko na swej drodze, skutkiem czego było zniszczenie miasta prawie w 80%.

Iława w ciągu ostatnich lat powróciła do swojego dawnego uroku. Przed 1945 rokiem Iława nazywana była „*Pertą Oberlandu*”, a w chwili obecnej nazywana jest „*Pertą Warmii i Mazur*”.

3. Wykaz zabytków nieruchomych objętych ochroną prawną poprzez wpis do rejestru zabytków województwa warmińsko-mazurskiego

Na terenie miasta Iława znajduje się 28 obiektów zabytkowych objętych ochroną prawną wynikającą z ujęcia ich w rejestrze zabytków województwa warmińsko-mazurskiego, prowadzonym przez Warmińsko-Mazurskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków.

L. p.	Adres	Obiekt	Datowanie	Nr rej. zabytków
1.	---	układ urbanistyczny Starego Miasta	początek XIV w.	A-464 z 30.12.1957 r.
2.	---	mury obronne Starego Miasta - przy skarpie w części wschodniej przy fosie, - przy narożniku północno-wschodnim fosy, - od strony południowo-zachodniej, od strony jeziora, - od strony zachodniej przy ul. Mierosławskiego, - fragment baszty znajdującej się wewnątrz posesji kościelnej.	połowa XIV w.	A-541 z 7.03.1961 r.
3.	Broniewskiego, nr działki geod. 8-1/24	wieża ciśnień kolejowa I	1915 r.	A-4095 z 28.12.1998 r.
4.	Dąbrowskiego 11	bryła i elewacja budynku administracyjnego dawnej rzeźni miejskiej	1891 r.	A-4500 z 22.02.2008 r.
5.	Dworcowa 3	budynek dworca w zespole stacji kolejowej	1905 r.	A-4429 z 16.08.2006 r.
6.	Dworcowa 3	zespół peronów przy	1905 r.	A-4578 z

		dworcu kolejowym w postaci zadaszeń oraz tunelu przejścia podziemnego z wyjściem na perony 1, 2, 3 w zespole stacji kolejowej		31.08.2011 r.
7.	Kolejowa	wieża ciśnień kolejowa	1942 r.	A-4096 z 28.12.1998 r.
8.	Kościelna 1	kościół parafialny p.w. Przemienienia Pańskiego łącznie z wyposażeniem wnętrza oraz fragmentami murów miejskich	1317 – 1325 r.	A-52 z 16.09.1949 r.
9.	Kościelna 1	budynek plebanii, murowany	koniec XIX – początek XX w.	A-4497 z 1.02.2008 r.
10.	Kościuszki 2	budynek szkolny, murowany	1899 r.	A-1956 z 18.03.1987 r.
11.	Kościuszki 6	budynek mieszkalny, murowany	1910 r.	A-1950 z 18.03.1987 r.
12.	Kościuszki 14	kamienica murowana wraz z otoczeniem obejmującym działkę	przełom XIX i XX w.	A-4358 z 17.11.2006 r.
13.	Kościuszki 15	kamienica murowana	2. połowa XIX w.	A-1955 z 18.03.1987 r.
14.	Kościuszki 24	zespół młyna wodnego wraz z zabudową z postaci budynku produkcyjnego, budynku mieszkalnego, z wyposażeniem technicznym budynku produkcyjnego oraz otoczeniem	historia miejsca 1386 r., budynki koniec XIX – początek XX w.	A-4596 z 17.07.2012 r.

15.	Kościuszki 27	budynek mieszkalny wielorodzinny, murowany	początek XX w.	A-4356 z 17.11.2006 r.
16.	1 Maja	wieża ciśniń wodociągowa	początek XX w.	A-1954 z 18.03.1987 r.
17.	Niepodległości 4	kamienica murowana	koniec XIX w.	A-4502 z 22.02.2008 r.
18.	Niepodległości 4B	kamienica murowana	koniec XIX w.	A-1931 z 18.03.1987 r.
19.	Niepodległości 13	budynek ratusza, murowany	1910 – 1912 r.	A-3762 z 9.11.1994 r.
20.	Niepodległości 13B	budynek hali miejskiej, ob. kino	koniec XIX w.	A-4242 z 30.12.2002 r.
21.	Ostródzka 2	budynek mieszkalny, murowany	koniec XIX – początek XX w.	A-4501 z 22.02.2008 r.
22.	Sienkiewicza 10	willa murowana	koniec XIX w.	A-1939 z 18.03.1987 r.
23.	Sobieskiego 10	stajnia – wozownia murowana	koniec XIX w.	A-3576 z 11.10.1993 r.
24.	Sobieskiego 14, dz. geod. nr 229/5 i 229/9	budynek dawnego młyna, ob. budynek usługowy wraz z najbliższym otoczeniem	koniec XIX w.	A-4499 z 18.02.2009 r.
25.	Szeptyckiego 8	budynek technologiczny w zespole gazowni miejskiej, obecnie cerkiew grekokatolicka p.w. św. Jana Teologa	1899 r.	A-3612 z 2.11.1993 r.
26.	Wodna 2	bryła i elewacja budynku administracyjnego stacji uzdatniania wody	1905 r.	A-4498 z 4.02.2008 r.
27.	Wyszyńskiego 2	bryła kościoła p.w. Niepokalanego Poczęcia	1933 r.	A-4475 z 28.06.2006 r.

		NMP wraz z pozostałościami oryginalnego ogrodzenia w formie trejażu od strony fasady		
28.	Wyszyńskiego 31	budynek dawnego urzędu prowiantowego, murowany	koniec XIX w.	A-4581 z 18.10.2011 r.

4. Charakterystyka zabytków nieruchomości objętych ochroną prawną poprzez wpis do rejestru zabytków województwa warmińsko-mazurskiego

1. Układ urbanistyczny Iławy

Miasto założył komtur krzyżacki Sieghard von Schwarzburg w 1305 roku. Wybrał miejsce gdzie krzyżowały się dwa szlaki komunikacyjne, biegnące z dwóch przeciwległych krańców państwa w głąb Prus i w kierunku Lubawy. O wyborze miejsca dla lokacji miasta przesadziły względy strategiczne. Miasto powstało na krańcu wód Jezioraka, gdzie półwysep był odcięty od lądu przez strumień Iławka, będący dopływem Drwęcy. Wysokość względna półwyspu wynosi 117 metrów. Opada on stromym zboczem ku jezioru i dostępny jest tylko od wschodu. Miasto otrzymało obszar pod zabudowę i swoje własne fortyfikacje równe zaledwie ćwierci łana, czyli nieco ponad cztery hektary. Rysunek poniżej przedstawia położenie miasta z czasów nadawania praw miejskich.¹

Wg raportu „Gminna ewidencja zabytków Gminy Miejskiej Iława”, 2007

W komturstwie dzierzgońskim Iława miała pełnić rolę siedziby prokuratora krzyżackiego i podlegała bezpośrednio komturowi. Miała być ośrodkiem, wokół którego organizowało się osadnictwo. W miarę postępów kolonizacji, Iława była już tylko siedziba komornictwa. Prokurator i komornik mieli własne siedziby. Był to warowny dwór usytuowany w obrębie murów miejskich przy kościele.

Kościół i dwór oddzielone były od miasta własnym murem obronnym. Istnieją zapisy, że dwór wkomponowano w południowo-wschodni skraj przestrzeni miejskiej, od bramy

Lubawskiej aż do narożnika południowo-wschodniego, gdzie w najwyższym punkcie miasta znajdował się kościół. Kościół był budowla o szczególnych walorach obronnych, wyposażoną w potężną wieżę. Budowla ta datowana jest na lata 1317-1325, a powstanie dworu krzyżackiego prokuratora, datuje się na rok 1320.

Miasto położone było na półwyspie, a dodatkowo z trzech stron otaczały je fosy. Fosa od strony południowo-wschodniej miała szczególne walory obronne - większa niż inne szerokość i większa głębokość. Mury miejskie z bramami i basztami zbudowano w XIV wieku. Miasto lokacyjne rozplanowano harmonijnie i regularnie. Główne ulice przelotowe prowadziły na wschód i na zachód poprzez niemal kwadratowy rynek (60 x 65 m). Na środku rynku znajdował się ratusz, zbudowany w 1317 roku, obok którego znajdowała się studnia miejska. Niedaleko usytuowano budynek wagi oraz kramy. W środkowej części wschodniego odcinka murów była umiejscowiona Brama Lubawska, zwana też Polską. W przedłużeniu południowej osi rynku, w murze zachodnim, umiejscowiona była Brama Prabucka - największa, licząca 15 stóp szerokości i 18 stóp długości, z nadbudówką pełniącą później funkcje aresztu miejskiego oraz z przystawioną od strony miasta wartownią. Na odcinku północno-wschodnim istniała trzecia brama, zwana Bramą Wodną. Szachownica ulic, złożona z ulic wybiegających pod kątem prostym z każdego rogu rynku, podzieliła zabudowę miejską na osiem bloków. Dwa bloki, północny i południowy, przecięte były dodatkowo tzw. ulicami tylnymi o charakterze gospodarczym. Wzdłuż murów miejskich, wokół miasta, biegła ulica okólna. W 1540 roku miasto liczyło w obrębie murów 70 domów, 4 domy budnicze i 7 przymurnych. Ważną rolę odgrywał drewniany most nad Jeziorkiem, zwany „Długim”, wspomniany w zapiskach z 1520 roku. Drugi most znajdował się na Hławce i nazywany był „Krótkim”.

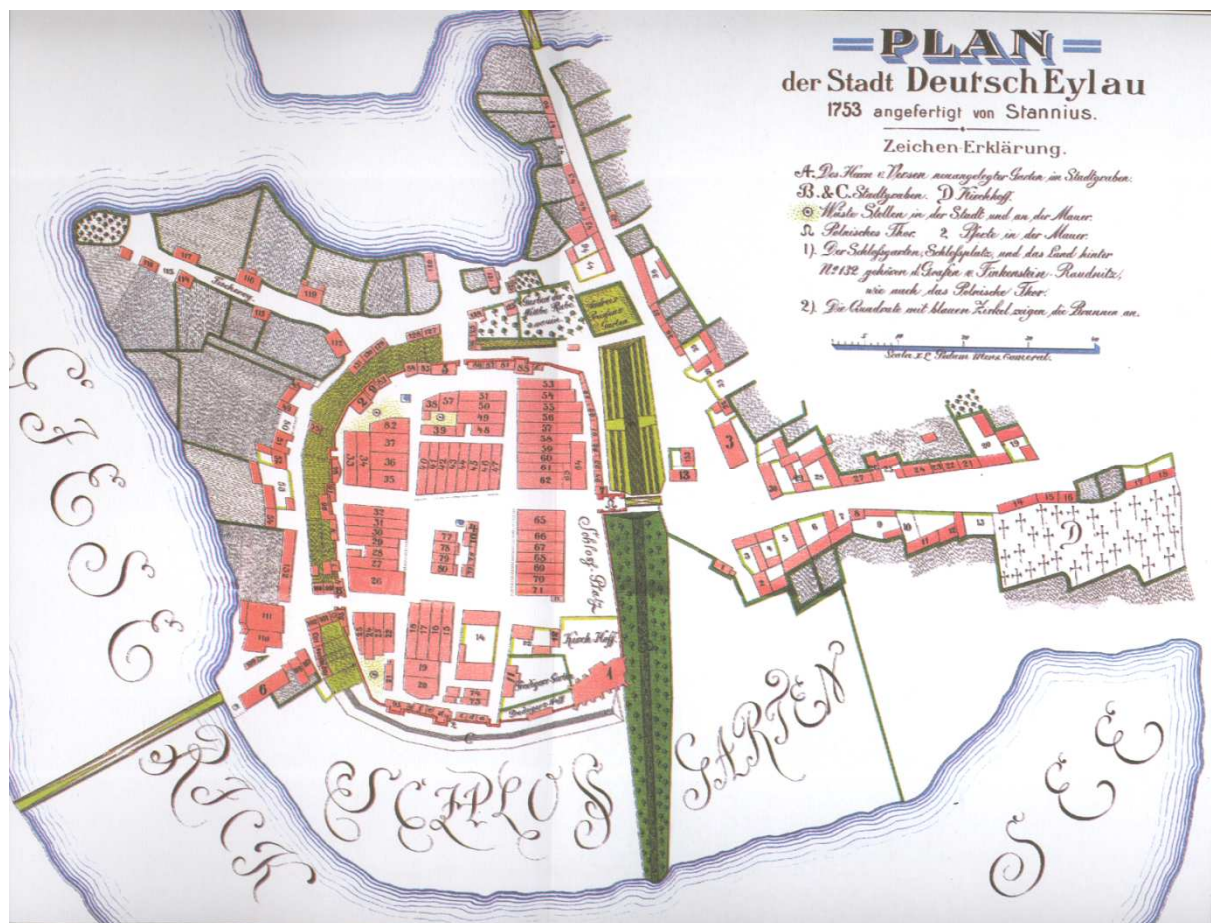

Stare Miasto, fotografia lotnicza, lata 30. XX w.

Źródło: WWW.bildarchiv-Ostpreussen.de, 15.11.2013 r.

Na południe od Bramy Lubawskiej w stronę kościoła znajdował się dwór urzędników krzyżackich. Pełnił on funkcję siedziby urzędników. Był murowany i najprawdopodobniej zbudowany na kształt czworoboku, podczas gdy domy w mieście były drewniane z dachami krytymi słomą. Młyny usytuowane zostały poza miastem, jeden w pobliżu Hławki, a drugi przy Dziarnówku. W 1706 roku Hawa spłonęła całkowicie, z wyjątkiem kościoła i trzech domów.

Miasto zachowało średniowieczny układ przestrzenny. Do 1753 roku w zabudowie miasta nie nastąpiły znaczne zmiany.

Plan Itawy z 1753 r.

W 1778 roku w mieście zabrakło wolnych parcel. Zasypano więc fosę od wschodu i zamieniono ją na ogrody warzywne. Rozbiórce murów obronnych przeszkadzały jednak przystawione do nich od wewnątrz domy budnicze. Dlatego miasto wychodziło poza mury obronne wzdłuż tradycyjnych traktów, biegnących na zewnątrz dwiema bramami. Za Bramą Prabucka, wzdłuż fosy miejskiej, powstało osiedle rybackie, które w 1753 roku składało się z około dziesięciu chałup. W 1797 roku rozebrano Bramę Prabucką, której remont uznano za niecelowy. Po zasypaniu fosy, wzrosła atrakcyjność parcel rybackich oraz przymurnych parcel budniczych. Były one wykupywane stopniowo przez bardziej majątnych inwestorów, co skutkowało wybudowaniem przez miasto ulicy, która biegła łukiem wśród parcel, śladem zasypanej fosy. Dzisiejsza ulica Konstytucji 3 Maja nosi w sobie czytelną tradycję tej właśnie ulicy.

Wraz z uruchomieniem linii kolejowej w 1872 roku na odcinku Toruń – Ostróda, potem Itawa – Malbork (1876), Itawa – Działdowo (1877) i Itawa - Nowe Miasto (1092), miasto zaczęło wychodzić poza średniowieczne mury w kierunku dworca kolejowego. Ulica Dworcowa (dzisiejsza Królowej Jadwigi i dalej kardynała Wyszyńskiego) uzyskała najlepszą nawierzchnię i najgęstsze oświetlenie gazowe. Na odcinku od śródmieścia do torów

kolejowych parcele były najdroższe. Iławski węzeł kolejowy zaznaczył swe istnienie także w inny, charakterystyczny sposób, doprowadził do budowy karczm, których w 1902 roku było aż 55. Atrakcyjny transport koleją żelazną ożywił stare tartaki, przyciągał inwestorów, np. dla zakładu budowy maszyn, kolejowej odlewni żeliwa, fabryki papy, fabryki mydła czy kamieniczników. Wiązało się to ze skokowym przyrostem ludności, a wraz z tym ze zwiększonym zapotrzebowaniem na mieszkania. W 1880 roku miasteczko liczyło 4.126 mieszkańców, a 20 lat później było ich dwukrotnie więcej.

Do początku XX wieku miasto rozwinęło się głównie w kierunku wschodnim, czyli wzdłuż traktów prowadzących w stronę Lubawy i Ostródy oraz w mniejszym stopniu na północ, poza strumień Iławka (ul. Dąbrowskiego, Barlickiego, Polna). Pociągnęło to za sobą budowę w 1899 roku żelaznego mostu w ciągu ul. Dąbrowskiego. Miasto przeniosło się też na lewy brzeg Małego Jezioraka, rozbudowując się wzdłuż traktów do Prabut i na południe do Biskupca (ul. Sienkiewicza i Biskupska). Zagospodarowano tereny przydworcowe. Wtedy zabrakło miastu terenów otwartych, nadających się pod zabudowę, dlatego w latach 1900-1902 rozpoczęto wyrąb lasów miejskich. Potrzeby te ograniczyły się po przegranej wojnie światowej. W całym okresie międzywojennym zbudowano w Iławie zaledwie kilkanaście kamienic czynszowych, ale z widocznym rozmachem budowano wspomniane osiedla. Już w 1920 roku zostały opracowane plany perspektywiczne w następującym zakresie: rozwoju ogólnej zabudowy miejskiej, zabudowy strefowej dla różnych form budownictwa, rozwoju gospodarczego oraz komunikacji miejskiej. Do 1945 roku nie zdołano zrealizować osiedla za Krótkim Mostem (na północ od starego centrum), gdzie w dalszym ciągu znajdował się plac targowy dla jarmarków bydłowych oraz rzeźnia. Nie dokończono budowy osiedla domków w rejonie koszar na zachód od dworca głównego, chociaż tereny te w znacznej mierze zagospodarowano. Zbudowano natomiast duże osiedle domków na południe od dworca Iława-Miasto, wzdłuż ul. Grunwaldzkiej i Chełmskiej. Powstały rozległe osiedla wcześniej nie planowane. Należy do nich tzw. Osiedle Lubawskie, położone w znacznej odległości od dworca głównego w kierunku wschodnim. W 1996 roku władze miejskie przygotowały dla niego specjalny plan rewaloryzacyjny ze wskazaniem błędów w zabudowie uzupełnionej po ostatniej wojnie - np. przy ul. Długiej i Wąskiej. Drugim takim osiedlem jest tzw. Wesołówka, rozłożona wzdłuż szosy ostródzkiej.

II wojna światowa zniszczyła miasto w prawie 80%, a jego zabytkowe centrum w 43%. Ubytki mieszkaniowe rekompensowano w latach sześćdziesiątych przez budowę bloków spółdzielczych oraz rozbudowę wspomnianych wcześniej osiedli w rejonie ul. Kwidzyńskiej, Grudziądzkiej, Chełmskiej i Gdańskiej, u południowych brzegów Małego

Jeziorka. Duże osiedle spółdzielcze zlokalizowano jeszcze dalej na południe, w obrębie ul. Wiejskiej i 1 Maja, czyli tzw. Osiedle Podleśne oraz podobne w obrębie ul. 1 Maja, Wiejskiej, Smółki i Andersa, zwane Osiedlem Trzydziestolecia. Znacznie rozbudowano zapoczątkowane przed wojną osiedle przy szosie ostródzkiej w obrębie ul. Ostródzkiej, Rolnej i Owocowej. Nowe osiedle, tzw. Lipowy Dwór, powstało w miejscu dawnej wsi o tej nazwie, na północ poza Iławką, w przedłużeniu ul. Dąbrowskiego w kierunku na Boreczno. Niewielkie osiedle domków zlokalizowano pomiędzy dawnym cmentarzem ewangelickim a torami kolejowymi, w pobliżu Jeziora Iławskiego. Tym nowym inwestycjom towarzyszyła widoczna dbałość o rewaloryzację lub nawet rekonstrukcję starej, cennej substancji, z dawnym ratuszem na czele.

Centrum Iławy, 1975 r..

Źródło: WWW.bildarchiv-Ostpreussen.de, 15.11.2013 r.

2. Mury obronne Starego Miasta

Mury miejskie Iławy zostały zbudowane w połowie XIV wieku i były włączone w system obronny miasta. Są nierozdzielnie związane z kościołem p.w. Przemienienia Pańskiego. Elementami murów było pięć baszt i trzy bramy: Lubawska na wschodzie, Prabucka na zachodzie i Wodna na północy. Przy murach znajdowała się dookólna uliczka. Mury zostały wzniesione częściowo z kamienia łamanego i polnego, między którymi

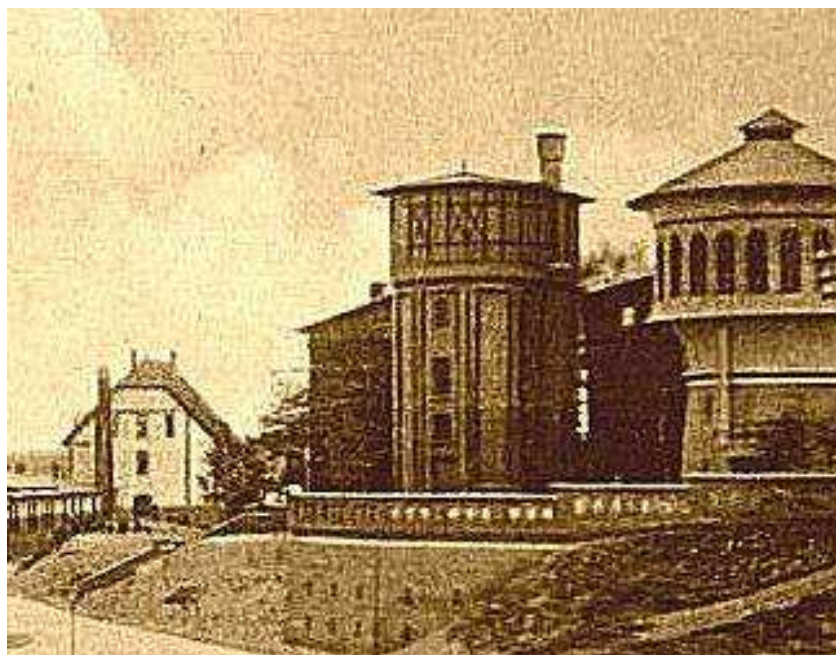
znajdowała się zaprawa wapienna, a także z cegły. W XVII wieku mury zaczęły się kruszyć, w XVIII wieku w większości się rozsypały. Na początku XIX wieku usiłowano ratować zachowane resztki murów, jednak bez większego powodzenia. Zdołano to uczynić przed wybuchem wojny prusko-francuskiej, ale później i tak uległy zawaleniu. Nadal do miasta można było wjechać przez dwie bramy, od wschodu przez Bramę Polską, a od zachodu przez Bramę Prabucką. Otaczająca mury od strony południowej, północnej i zachodniej fosa została zasypana i zamieniona w ogród.

Obecnie mury zachowały się fragmentarycznie i widoczne są na kilku odcinkach:

- przy skarpie w części wschodniej przy fosie,
- przy narożniku północno-wschodnim fosy,
- od strony południowo-zachodniej, od strony jeziora,
- od strony zachodniej przy ul. Mierosławskiego,
- fragment baszty znajdującej się wewnątrz posesji kościelnej.

3. Kolejowa, wieża ciśnień, ul. Broniewskiego

Wodociągowa wieża ciśnień zlokalizowana jest nieopodal dworca kolejowego na niewielkim wzniesieniu. Wybudowana została w 1915 roku. Trzon wieży jest w kształcie koła i został zbudowany z czerwonej cegły klinkierowej. Na trzonie znajduje się głowica otynkowana z zewnątrz z okrągłymi małymi okienkami. Pomiedzy trzonem a głowicą biegnie pas schodkowych ceglanych gzymsów. Konstrukcja dachu jest mieszana, a sam dach pokryty jest papą. Pośrodku dachu wmontowany został świetlik-wywietrznik. Dostęp do zbiornika umożliwiają schody betonowe usytuowane tuż przy ścianie wewnętrznej oraz drabina znajdująca się przy krawędzi zbiornika. W bezpośrednim sąsiedztwie stoi drugą wieżę, właściwie chronologicznie pierwszą, wybudowaną w 1871 roku.

Kolejowe wieże ciśnień przy ul. Broniewskiego, początek XX w.

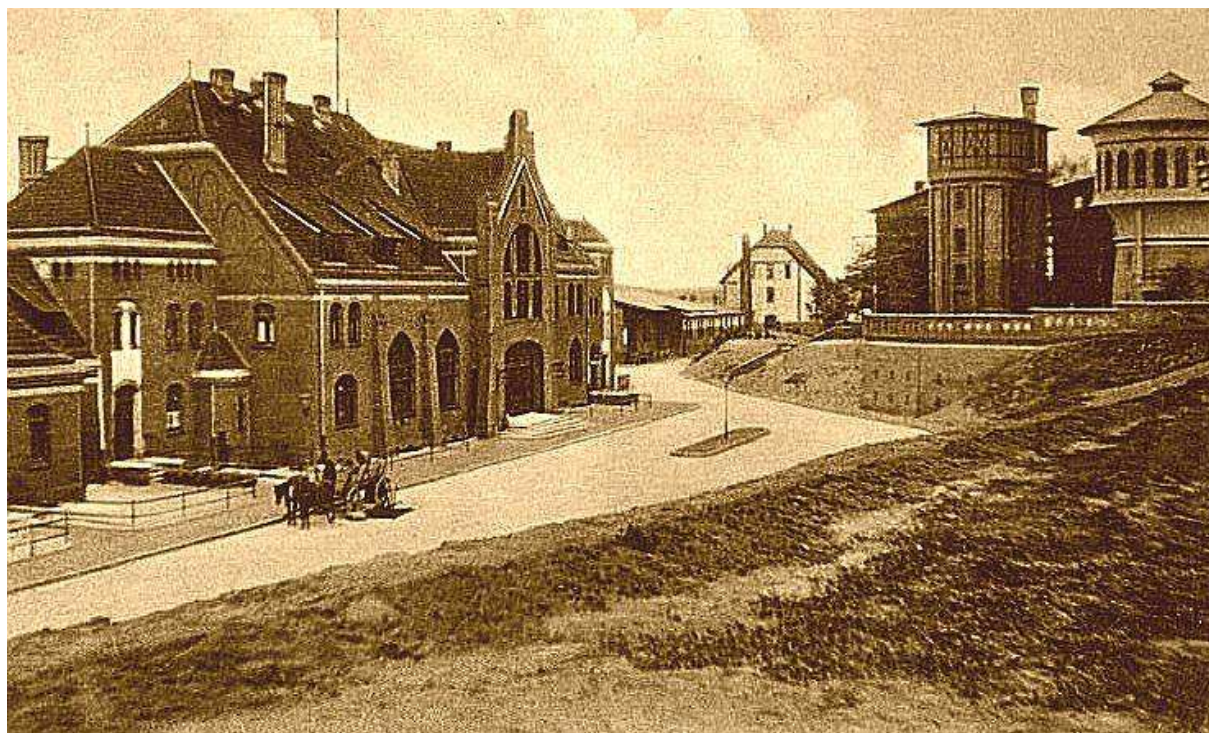
Źródło: WWW.bildarchiv-Ostpreussen.de, 15.11.2013 r.

4. Budynek administracyjny zespołu rzeźni miejskiej (bryła i elewacja)

Budynki rzeźni miejskiej wzniesione zostały w 1891 roku, w czasie, gdy Iława znajdowała się na w fazie intensywnego rozwoju. Do czasów współczesnych przetrwał jedynie obiekt administracyjny. Jest to dwu- i półkondygnacyjny budynek wzniesiony w stylu neogotyckim, charakterystycznym dla przełomu XIX i XX wieku. Elewacja frontowa sześciosiowa, dwie środkowe osie ujęte w nieznaczny ryzalit, zwieńczony facjatą, w której szczycie drewniany pazdur. Druga kondygnacja oddzielona od ścianki kolankowej ryzalitem. Otwory okienne i drzwiowe zwieńczone łukiem odcinkowym, okienne w drugiej kondygnacji podkreślone płycinami pod nimi. Do prawej ściany szczytowej dostawiony ryzalit z klatką schodową. Ściany z zewnątrz nie tynkowane, co pozostaje w zgodzie ze stylem budynku.

5. i 6. Budynek dworca oraz zespół peronów w zespole stacji kolejowej, ul. Dworcowa 3

Rząd Pruski w połowie XIX wieku podjął decyzje o budowie kolei wschodniej. W Iławie pierwsza linia kolejowa powstała w 1872 roku na odcinku Toruń – Ostróda. Dwa kilometry od Starego Miasta w części południowo-wschodniej w 1905 roku zbudowano dworzec kolejowy. Budynek dworca wybudowany został w stylu neogotyckim na planie wydłużonego prostokąta.

Budynek dworca kolejowego, początek XX w.

Źródło: WWW.bildarchiv-Ostpreussen.de, 15.11.2013 r.

Gmach został zbudowany z czerwonej cegły z elewacjami licowanymi cegłą klinkierową. Tynkiem pokryte zostały gzymsy, pasy oraz blendy. Budynek dworca składa się z dwóch kondygnacji i użytkowego poddasza. Poddasze doświetlone jest przez kilka lukarn. Dach dworca jest wysoki, dwuspadowy i został pokryty dachówką holenderską. Do dnia dzisiejszego zachował się pierwotny układ pomieszczeń budowli. Bogata dekoracja wnętrza tworzy atmosferę dworca z początku ubiegłego wieku. Centralnym pomieszczeniem budynku jest halowa poczekalnia z odkrytą podwieszoną więźbą, wsparta na belkach opadających na konsolki. W polach pomiędzy belkami wspierającymi więźbę zachowała się dekoracja w formie płycin wypełnionych malunkami o motywach roślinnych oraz herbami miast i prowincji wschodniopruskiej. Pomieszczenia kas biletowych oddzielone są od hali głównej filarami sklepieniami łukami odcinkowymi. Ściany tych pomieszczeń obiega malowany fryz dekorowany malowaną wicią roślinną. Uwagę przyciągają drewniane dekorowane okładziny ścian poczekalni. Spośród pierwotnego wyposażenia zachowała się ponadto oryginalna stolarka drzwiowa i okienna (w tym okna witrażowe), metalowe balustrady schodów (wewnątrz i na zewnątrz budynku) oraz posadzka w poczekalni. Obecnie wewnątrz budynku dworca znajdują się trzy kasy biletowe, informacja kolejowa, poczekalnia, bar oraz kioski

handlowe. Dworzec połączony jest z peronami przejściem podziemnym. Każdy peron jest zadaszony wiatą.

Budynek dworca jest przykładem budownictwa o charakterze użyteczności publicznej z początku XX w. Spośród istniejących do dziś na terenie województwa warmińsko-mazurskiego dworców kolejowych, dworzec w Iławie wyróżnia się kubaturą, jednak przede wszystkim przepięknie opracowaną dekoracją wnętrza.

7. Kolejowa wieża ciśnień na terenie zakładów naprawy taboru kolejowego przy ul.

Kolejowej

Wieża ciśnień przy ul. Kolejowej zbudowana została w 1942 roku. Położona jest na terenie zakładu napraw taboru kolejowego. Wieża wzniesiona została na planie koła o stałej średnicy i wysokości około 45 m . Konstrukcja nośna budynku składa się z 4 słupów, na których oparty jest strop, który jednocześnie jest dnem zbiornika. Trzon wieży składa się z sześciu kondygnacji. Elewację wieży charakteryzują widoczne okna w kształcie prostokąta, po sześć sztuk umieszczonych w czterech pasach, które regularnie rozmieszczone są na całym obwodzie budynku. Okna w głowicy w ośmiu pasach rozmieszczonych symetrycznie. Każdy pas składa się z trzech okien dwuskrzydłowych. Stożkowy dach został pokryty dachówką.

8. i 9. Kościół parafialny p.w. Przemienienia Pańskiego wraz z budynkiem plebanii

Kościół p.w. Przemienienia Pańskiego zbudowany został w latach 1317-1325 w stylu gotyckim. Renesansowa wieża kościoła została dobudowana w 1550 roku, a w 1624 roku dobudowano kruchtę. Kościół był kilkakrotnie przebudowywany. Potocznie nazywany jest przez mieszkańców Iławy „czerwonym”. Z początkiem założenia miasta wiąże się historia budowy kościoła, który powstał na miejscu drewnianej kaplicy pod wezwaniem św. Mikołaja patrona rybaków i marynarzy. Został pobudowany w najwyższym punkcie wzgórza, na którym usytuowane jest Stare Miasto Iławy i pełnił funkcje kościoła zakonnego (*Ordenskirche*). Datę budowy kościoła (1317-1325) potwierdza XIX-wieczna pieczęć iławskiej parafii z wizerunkiem kościoła i napisem w otoku „*Die Kirche im Dt. Eylau 1318*”.

Stare Miasto z widoczną bryłą kościoła gotyckiego, fotografia lotnicza, 1936.

Źródło: WWW.bildarchiv-Ostpreussen.de, 15.11.2013 r.

Kościół wzniesiony został na linii wschód – zachód na cokole z głazów granitowych. Od południa ściana kościoła łączy się z południowo-wschodnim narożnikiem murów obronnych miasta. Ten fragment zabytkowego muru zachował się do chwili obecnej. Kościół zbudowano w formie jednonawowej budowli na planie prostokąta z prezbiterium o wymiarach 8 x 11,7 m i nawą główną o wymiarach 14,8 x 20,2 m. Przy prezbiterium postawiono wysoką na 27 m wieżę. W północnej części znajduje się dziedziniec, na którym od początku mieścił się cmentarz. Początkowo na cmentarzu wokół kościoła grzebano zmarłych, ale w XVIII wieku wyznaczono oddzielny cmentarz.

Wzmianka o pierwszym remoncie kościoła oraz o tym, iż kościół posiadał cztery dzwony znajdujące się na renesansowej wieży, pochodzi z XVI wieku. W latach 1642-1643 rozpoczęto remont dachu, murów przyległych do kościoła i zabudowań kościelnych. Remont dachu niestety nie został ukończony i w 1673 roku w czasie deszczu uszkodzone zostały organy. Pomimo trudności finansowych miasta, dziury zostały załatane, a pod koniec XVII wieku odremontowano organy. W 1733 roku cztery dzwony ze względu na zły stan zostały zdjęte i przekazane jako surowiec na potrzeby przemysłu wojennego. W ich miejsce odlano

nowe dzwony. W 1740 roku parafianie ufundowali nowy rokokowy ołtarz, a rok później pomalowane zostało wnętrze kościoła. W 1751 roku wyremontowana została zakrystia. Niestety w 1753 roku podczas burzy w kościół uderzył piorun. W płomieniach stanął dach świątyni. Ogień strawił dach, a podczas gaszenia pożaru zalane zostały organy. Wkrótce zostały one wyremontowane oraz dokonano niezbędnych remontów ołtarza i pomalowano kościół.

Zespół kościoła gotyckiego z budynkiem plebanii, lata 30. XX w.

Źródło: WWW.bildarchiv-Ostpreussen.de, 15.11.2013 r.

W latach 50-tych XX wieku parafia p.w. Przemienienia Pańskiego przekazana została Ojcom Oblatom Misjonarzom Maryi Niepokalanej, którzy nieustannie prowadzą prace konserwatorskie. Szczególne nasilenie prac możliwe jest dzięki wsparciu Polskiej Prowincji Misjonarzy Oblatów Maryi Niepokalanej, Zarządu Miasta Iławy i licznych dobrodziejów. W ramach tych działań prowadzona jest regotyżacja świątyni. Pracami konserwatorskimi od 1978 roku kieruje prof. dr inż. arch. Aleksander Piwek z Gdańska. W ramach prac odsłonięto ślady przebudowy kościoła, usunięto emporę drewnianą i dwa skrzydła balkonowe, przebudowano chór, odsłonięto zatynkowane ściany zewnętrzne i portale wejściowe, odsłonięto, uzupełniono i zrekonstruowano wiele polichromii.

W roku 1990 rozpoczęto budowę dwóch ołtarzy bocznych, które do dnia dzisiejszego są sukcesywnie uzupełniane. W 1999 roku dokonano koronacji Figury Matki Bożej

Kamienica czynszowa przy ul. Kościuszki 6 pochodzi z 1910 roku. Bryła budynku rozmieszczona jest na planie trapezu, posiada trzy piętra, część podpiwniczoną oraz poddasze, mające charakter mieszkalny. Najciekawszymi elementami architektonicznymi budynku są drzwi wejściowe, trójczłonowe z przeszklonym nadświetlem. Zamknięte są łukiem kuszowym, po bokach którego znajdują się dwie zdobione hermy-kariatydy. Obydwie podtrzymują znajdujący się powyżej wykusz, a w polu między nimi znajduje się bogata dekoracja roślinna złożona z gałęzi, liści klonu i kasztana. W górnej części elewacji znajduje się secesyjna płycina z widoczną datą „1910”, nad którą znajduje się dekoracja skomponowana z muszli oraz maski ludzkiej. Obecnie w budynku znajdują się pomieszczenia mieszkalne.

12. Kamienica, ul. Kościuszki 14

Druga połowa XIX wieku to rozwój przemysłu, rzemiosła i handlu. Zaczęto zabudowywać kamienicami w kierunku wschodnim jedną z głównych, historycznych ulic w mieście, tj. ul. Kościuszki. Kamienica przy ul. Kościuszki 14 jest jedną z niewielu zachowanych tego typu budynków, cenna i unikatowa na tle zabudowy miasta, świadcząca o dawnym, wielkomiejskim wizerunku Ławy.

Budynek przy ul. Kościuszki 14 wzniesiony został w stylu eklektycznym na przełomie XIX i XX wieku. Pierwotnie pełnił funkcję mieszkalną. Budynek kamienicy ma trzy kondygnacje z użytkowym poddaszem oraz czterokondygnacyjny ryzalit. Kamienica jest częściowo podpiwniczona.

Kamienica ma kształt prostokąta z płytkim ryzalitem w zachodniej części elewacji frontowej i prostokątnym skrzydłem oficyny od południa. Fasada wejścia zwieńczona jest profilowanym gzymsem, dodatkowo zdobiona w każdej kondygnacji poziomymi pasami tynku. Elewacja frontowa wzbogacona jest prostokątnymi oknami oraz dwoma oknami balkonowymi przystrojonymi w proste balustradki zewnętrzne. Budynek zdobią dodatkowo elementy metalowe w postaci dekoracyjnych balustradek usytuowanych na dachu oraz sterczyn wieńczących facjatki. Drzwi wejścia głównego do budynku są oryginalne, drewniane z bogatą dekoracją snycerską. Po wojnie w budynku mieścił się Komitet Miejski i Gminny PZPR, zaś w latach 1991-2005 Urząd Skarbowy. Obecnie kamienica ma funkcje usługowo-mieszkalną.

13. Kamienica, ul. Kościuszki 15

Kamienica przy ul. Kościuszki 15 została wybudowana w drugiej połowie XIX wieku. Jest to budynek neorenesansowy, który został wzniesiony na planie zbliżonym do kwadratu. Kamienica posiada cztery piętra i część podpiwniczoną. Najciekawsza architektonicznie jest

dolna część budynku, ponieważ okna zostały otoczone profilowanym pasem dodatkowo wspartym na parapecie. Nadproże okien tworzy belkowanie wspierające się na tryglifach maska kobieca w kluczu. Wyższe kondygnacje oddzielone są gzymsami, ale nie są już tak bogato dekorowane. Okna trzeciej kondygnacji zwieńczone są balkonem i wygiętą balustradą. Podobnie jak kamienica przy Kościuszki 14, jest jedną z niewielu zachowanych tego typu budynków, cenną i unikatową na tle zabudowy miasta, świadczącą o dawnym, wielkomiejskim charakterze Iławy. Obecnie w budynku znajdują się pomieszczenia mieszkalne.

14. Zespół młyna wodnego wraz z zabudową z postaci budynku produkcyjnego, budynku mieszkalnego, z wyposażeniem technicznym budynku produkcyjnego oraz otoczeniem, ul. Kościuszki 24

Zespół młyna wodnego na rzece Iławce został wzniesiony na przełomie XIX i XX wieku. Metryka funkcjonowania w tym miejscu młyna jest znacznie starsza i sięga 1386 roku. Obecna zabudowa zespołu została wzniesiona w stylu neogotyckim, w konstrukcji częściowo szkieletowej, pełnej, częściowo murowanej. Ściany nierynkowe, z czerwonej cegły.

Obecnie budynki zespołu są nieużytkowane, zabezpieczone poprzez zamurowanie otworów okiennych i drzwiowych.

15. Kamienica z oficyną, ul. Kościuszki 27

Budynek wzniesiony został na początku XX wieku i utrzymany jest w stylu pałacyku neorenesansowego. Najprawdopodobniej przed II wojną światową należał do jednej z najbardziej wpływowych rodzin w Iławie – von Reibnitz, właścicieli majątku Jędrychowo. Podobnie jak kamienica przy Kościuszki 14 jest jednym z niewielu zachowanych tego typu budynków, cenną i unikatową na tle zabudowy miasta, świadczącą o dawnym, wielkomiejskim charakterze Iławy.

Budynek rozmieszczono na planie prostokąta. Budynek jest 1,5-kondygnacyjny z dwukondygnacyjnymi ryzalitami, pomiędzy którymi znajduje się wewnętrzny taras (loggia), poprzedzony schodami. Wyróżnia się elewacja frontowa od strony południowej, która jest dekoracyjna i bogato zdobiona w detale architektoniczne. Część środkowa elewacji frontowej z tarasem i ścianką kolankową poprzedzona jest rzędem półkolistych arkad wspartych na kolumnach o żłobkowanych trzonach i kompozytowych kapitelach. Pomiędzy arkadami znajduje się ażurowa balustrada, dekorowana wicią roślinną. Na całej elewacji frontowej biegnie fryz podokapowy z prostokątnymi płycinami, umieszczonymi pomiędzy dekoracyjnie zakończonymi końcówkami belek, wspartymi dodatkowo na drewnianych konsolkach. Na taras prowadzą jednobiegowe schody zewnętrzne, lekko rozszerzające się na dole, z niskimi,

schodkowymi murkami, zakończonymi zwijanymi wolutami. Cała płaszczyzna zachodniej elewacji bocznej jest boniowana pasowo. Częściowo zachowana jest stolarka okienna i drzwiowa. Po wojnie w 1948 roku w jednym z jego lokali zorganizowano bibliotekę. Obecnie pełni funkcję mieszkalną.

16. Wodociągowa wieża ciśnień, ul. 1 Maja

Pod koniec XIX wieku Iława intensywnie się rozwijała, dzięki nowym połączeniom kolejowym oraz wodnym (zakończona została budowa Kanału Iławsko-Elbląskiego). Intensywny rozwój gospodarczy, pozwolił władzom miasta podjąć decyzję o budowie sieci wodociągów i kanalizacji miejskiej. Brak wodociągów i kanalizacji miejskiej w przeszłości nie pozwalał skutecznie gasić pożarów oraz był przyczyną wielu chorób, gdyż fekalia były wylewane bezpośrednio na ulicę. Dlatego władze miasta, chcąc zabezpieczyć miasto przed epidemiami i przyspieszyć rozwój, w 1901 roku wykupiły grunty o powierzchni 8,99 ha położone przy ulicy *Jamielniker Weg* (obecnie przy ul. 1 Maja) i rozpoczęto budowę wodociągów miejskich oraz wieży ciśnień. Ujęcie iławskich wodociągów początkowo składało się z dwóch studni o głębokości 15 i 18 metrów. Pompy napędzane były silnikami gazowymi. Kolejne tereny pod zabudowę oczyszczalni ścieków zakupiono w 1903 roku. Po tych inwestycjach 20 listopada 1903 roku oddano do użytku miejskie wodociągi i sieć kanalizacyjną.

Wieża ciśnień przy ul. 1 Maja jest budowlą o charakterze neogotyckim. Została zbudowana na początku XX wieku na ceglanej podmurówce na planie koła o średnicy około 10 m. Trzon wieży zwęża się ku górze. Wysokość wieży wynosi 27 m. Wejście do wieży znajduje się od strony wschodniej i jest nieznacznie wysunięte w stosunku do elewacji wieży. Drzwi wejściowe dwuskrzydłowe zawieszono na dwóch pilastrach pomiędzy, którymi rozpięta jest arkada. Pilastry podtrzymują belkowanie w kształcie trójkąta. Metalowe okna składają się z 9 części w kształcie prostokąta i półkolistych nadświetli. Więźba dachowa jest drewniana z dachem stożkowym.

17. i 18. Kamienica z oficyną, ul. Niepodległości 4 i 4B

Kamienica przy ul. Niepodległości 4 została wybudowana pod koniec XIX wieku. Została wzniesiona na planie prostokąta. Jest to kamienica dwutraktowa, z płytkim, zamkniętym odcinkiem koła ryzalitem od południa i skrzydłem oficyny od południowego zachodu. Budynek ma trzy piętra i jest podpiwniczony. W ryzalicie okna opięte pilastrami tokańskimi, nad oknami znajdują się trapezowate zworniki. Kondygnacja górna oddzielona jest gzymsem powtórzonym na osi okien. Wyżej umieszczono pojedyncze bonie, obwiedzione szerokim pasem, okna otoczone są paskami imitowanego kamienia, nad oknami

nadproża ujęte w kroksztyunki wolutowe. W polu znajduje się dekoracja roślinna, a w ryzalicy arkady wsparte na filarach tokańskich. W trzeciej kondygnacji okienka kwadratowe i obwiedzione pasami tynku. Początkowo była to willa miejska, którą zmieniono w kamienicę czynszową. W okresie powojennym w dolnej kondygnacji znajdował się sklep, a na pierwszym piętrze mieścił się hotel. W miejscu, gdzie dziś znajduje się sklep „Neonet” funkcjonowała niegdyś restauracja.

19. Ratusz, ul. Niepodległości 13

W 1317 roku został wybudowany ratusz iławski. Zlokalizowano go na środku rynku wraz ze studnią miejską. Stał tam do 1706 roku, do wielkiego pożaru miasta, podczas którego uległ całkowitemu zniszczeniu. Na początku XVIII wieku planowano odbudowę ratusza, ale niestety plany się nie powiodły i Iława do początku XX wieku ratusza nie miała. Prawie do końca XVII wieku Rada Miejska zbierała się na posiedzeniach w domu burmistrza. Dopiero u schyłku tego wieku wynajęto kamienicę na potrzeby urzędu miejskiego.

Na początku XX wieku, w latach 1910-1912 został wzniesiony neobarokowy ratusz przy *Kaiserstrasse* (obecnie ul. Niepodległości 13). Ratusz został wybudowany na terenach zielonych fosi miejskiej. Budynek ratusza składa się z kilku części i został wzniesiony na planie litery C. Posiada bryły dwu- i trzykondygnacyjne.

Budynek ratusza, skrzydło zachodnie, lata 20. XX w.

Źródło: WWW.bildarchiv-Ostpreussen.de, 15.11.2013 r.

Jednym z ciekawszych elementów części głównej (środkowej) są schody zewnętrzne usytuowane po obu stronach głównego wejścia do ratusza. Dolna część schodów osłonięta jest obustronnie masywnymi wolutami. Każda z nich zakończona jest małą płaskorzeźbą w postaci lwiej głowy z otwartą paszczą. W wyższej kondygnacji znajdują się trzy wysokie okna. Nad oknami umieszczono trójkątne naczółki z dekoracją środkową w postaci masek ludzkich. Powyżej umieszczono fryz joński koronujący elewację, zaś w części dachu trzy facjatki, a zwieńczeniem jest dwustopniowa wieża z tarasem, tarczą zegarową oraz hełmem. Cena zakupu gruntów pod ratusz na początku XX wieku wyniosła 90 tysięcy marek, zaś całkowity koszt budowy tego gmachu wraz z wyposażeniem wyniósł ponad 200 tysięcy marek. Burmistrzem Iławy był wówczas Karl Friedrich Giese, który był inicjatorem budowy ratusza i osobiście nadzorował jego budowę.

Budynek ratusza, lata 20. XX w.

Źródło: WWW.bildarchiv-Ostpreussen.de, 15.11.2013 r.

Podczas II wojny światowej ratusz został zniszczony. Po wojnie odbudowany i przeznaczony na halę targową. Skrzydła budynku zostały poszerzone, gdyż pierwotnie stanowiły one połowę obecnego skrzydła wschodniego i zachodniego. Jednak elementy architektoniczne zostały odtworzone w postaci wielkich wolut podpierających szczyty od

strony dziedzińca, a na osi pilastrów na dachu znajdują się posąжки w postaci niewielkich wazonów. Strona południowa ratusza została dobudowana, po obu jej stronach znalazły się przejazdy, zaś przy obu ich narożnikach umieszczono ćwierćkoliste wykusze, a w części wschodniej ulokowano facjatki. Skrzydło zachodnie charakteryzuje się portykiem, wspartym na pięciu półkolistych i szerokich arkadach, gdzie na wysokości piętra znajduje się półkolisty wykusz. W 1995 roku ratusz został odremontowany. Przywrócono mu pierwotne przeznaczenie i stał się ponownie siedziba Rady Miasta i Burmistrza.

20. Hala miejska, ul. Niepodległości 13B

Rozwój i ożywienie Iławy nastąpił w drugiej połowie XIX wieku, po oddaniu w 1860 roku do użytku odgałęzienia Kanału Elbląskiego oraz po wybudowaniu linii kolejowej. Wtedy też, pod koniec XIX wieku został wzniesiony budynek hali miejskiej. Został on początkowo zaadaptowany na potrzeby hali miejskiej. W latach dwudziestych XX wieku został przebudowany z wykorzystaniem elementów klasycystycznych. Od lat dwudziestych XX wieku mieściło się w nim kino i teatr.

Budynek hali miejskiej, w tle ratusz, lata 30. XX w.

Źródło: WWW.bildarchiv-Ostpreussen.de, 15.11.2013 r.

Budynek został rozmieszczony na planie prostokąta z prostokątną przybudówką od strony jeziora i eliptycznym tarasem od strony północno-zachodniej w elewacji frontowej. Bryła budynku jest zwarta. Budynek ma dwie kondygnacje, poddasze jest nieużytkowane.

Środek budynku jest zaakcentowany przez balkon założony na łuku elipsy, wsparty na czterech kolumnach doryckich, a taras zakończony dwoma ryzalitami. W narożniku północnym znajduje się loggia wejściowa. Elewacja północno-wschodnia jest niesymetryczna, a od strony szkoły elewacja jest ślepa. Obecnie w budynku znajduje się Kinoteatr. Powierzchnia użytkowa kina to 1.640 m², a kubatura – 9.953 m³. Budynek jest wyremontowany.

21. Budynek mieszkalny, ul. Ostródzka 2

Budynek został wzniesiony na przełomie XIX i XX wieku. Rozmieszczony na planie prostokąta, murowany z żółtej cegły, na kamiennych fundamentach. Budowla dwukondygnacyjna, przykryta dachem dwuspadowym. Fasada siedmioosiowa, oś środkowa w dolnej kondygnacji ujęta w ryzalit. Otwory okienne i drzwiowe zwieńczone łukiem odcinkowym. Dach współcześnie kryty blachą.

22. Willa, ul. Sienkiewicza 10

Willa przy ul. Sienkiewicza 10 została wzniesiona pod koniec XIX wieku na planie prostokąta. Ma dwie kondygnacje, jest podpiwniczona. Posiada trójboczny ryzalit od południa oraz dwa ryzalite od północy. Okna w ryzalicie środkowym ujęte są w półkolumny w wolutowo-kompozytowych kształtach. Pod oknami znajdują się dekoracje akantowe i banderole. W okresie II wojny światowej obiekt pełnił funkcje miejskiej willi. Od 1953 roku znajduje się w nim Powiatowa Stacja Sanitarно-Epidemiologiczna.

23. Stajnia-wozownia, ul. Sobieskiego 10

Stajnia-wozownia usytuowana jest na wschodnim brzegu jeziora Jeziorak. Została wzniesiona w końcu XIX wieku na rzucie złożonym z trzech części, prawie kwadratowych – dwutraktowych części bocznych (ryzalite) oraz węższej, znajdującej się między nimi części środkowej. Bryła budynku jest jednokondygnacyjna i trójczłonowa. Lokalizacja budynku na terenie zespołu młyńskiego oraz jego rozplanowanie wskazują, iż środkowa część budynku pełniła funkcję małej stajni z sześcioma boksami, a szerokie bramy wjazdowe w części południowej są charakterystyczne dla wozowni. W części centralnej poddasza znajduje się jedna facjatka, powyżej której umieszczono niewielką sygnaturkę, a po bokach okienka, które określane są jako „wole oka”.

Budynek nie posiada zdecydowanych cech stylowych i najprawdopodobniej do 1945 roku był kilkakrotnie przebudowywany wewnątrz i na zewnątrz. Przystosowywany był do pełnienia funkcji biurowych i magazynowych. Obecnie w budynku znajduje się restauracja „Kaper” oraz niewielki hotel.

24. Budynek dawnego młyna, ob. budynek usługowy wraz z najbliższym otoczeniem, ul. Sobieskiego 14

Budynek młyna usytuowana jest na wschodnim brzegu jeziora Jeziorak. Został wzniesiony w końcu XIX wieku w stylu neogotyckim. Budowla rozmieszczona na planie prostokąta, trójkondygnacyjna, murowana z cegły, pierwotnie prawdopodobnie nietynkowana. Obecnie budynek młyna jest wtopiony w nowowytbudowane obiekty hotelowe, posiada zmienioną funkcję, a co za tym idzie także elementy wystroju zewnętrznego.

25. Budynek technologiczny w zespole gazowni miejskiej, obecnie cerkiew grekokatolicka p.w. św. Jana Teologa, ul. Szeptyckiego 8

Budynek produkcyjny gazowni został zbudowany w 1899 roku na planie prostokąta. Bryła budynku jest trójczłonowa. Pierwotnie składał się ze składu węgla, piecowni i podpiwniczonej aparatuwni. Pierwsza przebudowa gazowni miała miejsce w 1910 roku, powiększono wtedy budynek produkcyjny. Kolejna przebudowa miała miejsce w 1926 roku. Na nowej parceli, obok budynku odsiarczalni, powstała nowa piecownia. Obok stanął murowany komin. W okresie II wojny światowej na terenie gazowni powstały schrony i strażnice, gdyż w tym okresie zatrudnieni tu byli więźniowie lub jeńcy wojenni. W wyniku działań wycofujących się wojsk niemieckich i działań wojennych, zabudowania gazowni zostały w znacznym stopniu zniszczone, a ich odbudowa trwała do połowy lat 50-tych XX wieku. W 1987 roku budynek gazowni został częściowo przebudowany i zmienił swoją funkcję na garaż i warsztat. Dodatkowo założono strop oraz wykonano szerokie bramy wjazdowe do wnętrza budynku, który pełnił rolę zajezdni autobusowej do 1992 roku. Obecnie w budynku mieści się grekokatolicka cerkiew p.w. św. Jana Teologa.

26. Bryła i elewacja budynku administracyjnego stacji uzdatniania wody, ul. Wodna 2

Pod koniec XIX wieku Iława intensywnie się rozwijała, dzięki nowym połączeniom kolejowym oraz wodnym (zakończona została budowa Kanału Iławsko-Elbląskiego). Intensywny rozwój gospodarczy, pozwolił władzom miasta podjąć decyzję o budowie sieci wodociągów i kanalizacji miejskiej. Brak wodociągów i kanalizacji miejskiej w przeszłości nie pozwalał skutecznie gasić pożarów oraz był przyczyną wielu chorób, gdyż fekalia były wylewane bezpośrednio na ulicę. Dlatego władze miasta, chcąc zabezpieczyć miasto przed epidemiami i przyspieszyć rozwój, w 1901 roku rozpoczęto budowę wodociągów miejskich oraz wieży ciśnień. Ujęcie iławskich wodociągów początkowo składało się z dwóch studni o głębokości 15 i 18 metrów. Pompy napędzane były silnikami gazowni. Kolejne tereny pod zabudowę oczyszczalni ścieków zakupiono w 1903 roku. Po tych inwestycjach 20 listopada 1903 roku oddano do użytku miejskie wodociągi i sieć kanalizacyjną.

Zespół budynków stacji wodnej został ukończony w 1905 roku. Budynek administracyjny wzniesiono w stylu neogotyckim, na kamiennych fundamentach, murowany z cegły, nietynkowany. Budowlę rozmieszczono na planie prostokąta, z wydatnym ryzalitem ujmującym pięć środkowych osi. Otwory okienne i drzwiowe ujęte łukiem odcinkowym. Szczyty zdobione sterczynami. Dach dwuspadowy, pierwotnie pokryty dachówką, współcześnie blachą.

27. Bryła kościoła p.w. Niepokalanego Poczęcia NMP wraz z pozostałościami oryginalnego ogrodzenia w formie trejażu od strony fasady, ul. Wyszyńskiego 2

Kościół p.w. Niepokalanego Poczęcia Najświętszej Marii Panny w Iławie jest kościołem katolickim, zbudowanym i poświęconym w 1933 roku. Został zbudowany w stylu modernistycznym z inicjatywy ówczesnego iławskiego proboszcza, ks. Miera. Wybudowano go w szczerym polu, na potrzeby przeniesionych z Bonn katolickich żołnierzy IV Regimentu Piechoty im. Hindenburga. Autorem projektu budowli był protestancki profesor z Kolonii Dominikus Bohm. Przez mieszkańców Iławy potocznie nazywany jest „białym”.

Kościół wolnostojący, zwrócony jest fasadą w kierunku wschodnim. Bryła obiektu stanowi przykład architektury stylu modernistycznego. Budowle wznoszone w stylu modernistycznym cechuje czysta forma, będąca wynikiem racjonalnego wykorzystania materiałów budowlanych. Bryła kościoła charakteryzuje się dominującym korpusem z wyższą wieżą i niższym prezbiterium. Wieża, znajdująca się w południowym narożniku kościoła, częściowo została wtopiona w budowlę. Między korpusem a wieżą znajduje się prostokątna kruchta poprzedzona schodami, nad którymi wznosi się trójspadowy dach oparty na filarach. Od zachodu umiejscowiono zbliżone kształtem do kwadratu prezbiterium, na którego zachodniej elewacji umieszczono tondo wykonane w technice reliefu wypukłego, z inskrypcją w języku łacińskim: *Sancta Maria Ora Pro Nobis*. W południowej stronie prezbiterium znajduje się zakrystia i pomieszczenia katechetyczne. Wnętrze świątyni spłonęło tuż po zakończeniu II wojny światowej (04.10.1948). Z notatki sporządzonej po spaleniu wynika, iż kościół został celowo podpalony. Odbudowany został przez księdza Mieczysława Niepiekło ówczesnego proboszcza parafii, którego szczególnie podczas odbudowy kościoła Białego wspierali kolejarze. Obecnie wnętrze kościoła pozbawione jest pierwotnego wyposażenia i wystroju, jedynym oryginalnym elementem jest nadpalony krzyż, wyeksponowany na ścianie kruchty. W wyniku pożaru spłonęły także dachy budowli. Zostały one odbudowane przy zachowaniu pierwotnej formy. W otoczeniu świątyni, od strony fasady budynku (wzdłuż ulicy Wyszyńskiego), zachowały się pozostałości oryginalnego trejażu - szeregu słupów połączonych u góry poziomą belką, na której osadzone są krótkie elementy poprzeczne,

pełniącego dawniej funkcję ogrodzenia całego, nie zachowanego dziś w stanie pierwotnym, zespołu zabudowy kościoła.

28. Budynek dawnego urzędu prowiantowego, murowany, ul. Wyszyńskiego 31

Budynek murowany w cegły, na kamiennych fundamentach, dwukondygnacyjny, otynkowany, przykryty dachem płaskim. Rozmieszczony na planie prostokąta, ściana frontowa sześćoosiowa, trzy ostatnie osie ujęte w ryzalit, w którym znajduje się wejście. Kondygnacje rozdzielone gzymsem dookolnym, druga podkreślona gzymsem wieńczącym. Otwory okienne i drzwiowe prostokątne, stolarka wtórna.

5. Charakterystyka obiektów zabytkowych niewpisanych do rejestru zabytków województwa warmińsko-mazurskiego, ujętych w gminnej ewidencji zabytków

Lokalizacja, nr działki ewidencyjnej	Obiekt, funkcja pierwotna i obecna	Materiał ścian	Datowanie	Stan zachowania, ochrona	Dokumentacja fotograficzna
<p>Andersa 3, dz. nr 33/13</p>	<p>zespół budynków koszar <i>Yorkkaserne</i>, obecnie zespół budynków Powiatowego Szpitala im. Władysława Biegańskiego</p>	<p>cegła, tynkowany</p>	<p>2. połowa XIX w.</p>	<p>stan bardzo dobry, obiekt remontowany</p>	
<p>Barlickiego 9, dz. nr 196/11</p>	<p>budynek mieszkalny, murowany</p>	<p>cegła, tynkowany, pierwotnie nie-tynkowany</p>	<p>koniec XIX – początek XX w.</p>	<p>stan dobry, obiekt remontowany, o lekko zatartych cechach zabytkowych</p>	

Barlickiego 9, dz. nr 196/11	budynek gospodarczy, murowany	cegła, nie-tynkowany	koniec XIX – początek XX w.	stan średni, obiekt wymaga remontu zgodnie z zasadami ochrony konserwatorskiej	
Broniewskiego dz. nr 1/24	wieża ciśnień kolejowa II	cegła, drewno, nie-tynkowany	1871 r.	stan dobry, obiekt nieużytkowany	

Broniewskiego 1, dz. nr 1/34	budynek mieszkalny, murowany	cegła, tynkowany, pierwotnie nie- tynkowany	koniec XIX – początek XX w.	stan dobry	
Broniewskiego 1, dz. nr 1/34	budynek gospodarczy, murowany	cegła, tynkowany	koniec XIX – początek XX w.	stan średni, obiekt wymaga prac remontowych	

<p>Chodkiewicza 3, dz. nr 12</p>	<p>budynek kawiarni kąpieliska miejskiego, ob. restauracja i hotel Kormoran</p>	<p>cegła, tynkowany</p>	<p>1927 r.</p>	<p>stan bardzo dobry, obiekt remontowany</p>	
<p>Dąbrowskiego 13, dz. nr 221</p>	<p>budynek mieszkalny, murowany</p>	<p>cegła, tynkowany</p>	<p>lata 20.-30. XX w.</p>	<p>stan bardzo dobry, obiekt remontowany</p>	

Dąbrowskiego 15, dz. nr 95/3	budynek murowany lecznicy,	cegła, tynkowany	lata 20.-30. XX w.	stan bardzo dobry, obiekt remontowany	
Dąbrowskiego 18, dz. nr 115	budynek przepompowni, murowany	cegła, nie- tynkowany	1903 r.	stan dobry, obiekt zabezpieczony	

<p>Dąbrowskiego 22A, dz. nr 194/4</p>	<p>budynek mieszkalny, murowany</p>	<p>cegła, nie- tynkowany</p>	<p>koniec XIX – początek XX w.</p>	<p>stan dobry, na bieżąco wykonywane drobne prace remontowe</p>	
<p>Dworcowa 1A, dz. nr 1/3</p>	<p>budynek poczty kolejowej w zespole stacji kolejowej</p>	<p>cegła, tynkowany</p>	<p>1905 r.</p>	<p>stan bardzo dobry, obiekt remontowany w 2013 r.</p>	

Dworcowa 3, teren kolejowy	budynek kolejowej w zespołe strażnicy budynków stacji kolejowej	cegła, tynkowany, pierwotnie nie-tynkowany	1905 r.	stan bardzo dobry, obiekt remontowany	
Gdańska 12, dz. nr 36	budynek mieszkalny, murowany	cegła, drewno, częściowo tynkowany	początek XX w.	stan zadowalający, na bieżąco wykonywane drobne prace remontowe	

<p>Grunwaldzka 1, dz. nr 116</p>	<p>budynek mieszkalny wielorodzinny, murowany</p>	<p>cegła, tynkowany</p>	<p>1914 r.</p>	<p>stan bardzo dobry, obiekt remontowany</p>	
<p>Grunwaldzka 6, dz. nr 78/1</p>	<p>budynek mieszkalny, murowany</p>	<p>cegła, tynkowany</p>	<p>lata 20.-30. XX w.</p>	<p>stan dobry, obiekt remontowany</p>	
<p>Grunwaldzka 8, dz. nr 78/2</p>	<p>budynek mieszkalny, wielorodzinny, murowany</p>	<p>cegła, tynkowany</p>	<p>lata 20.-30. XX w.</p>	<p>stan bardzo dobry, obiekt remontowany</p>	

Grunwaldzka 10, dz. nr 94	budynek mieszkalny wielorodzinny, murowany	cegła, nie-tynkowany	koniec XIX – początek XX w.	stan dobry, na bieżąco wykonywane drobne prace remontowe	
Grunwaldzka 11, dz. nr 120/4	budynek mieszkalny wielorodzinny, murowany	cegła, tynkowany, pierwotnie nie-tynkowany	koniec XIX – początek XX w.	stan dobry, obiekt o nieznacznie zatartych cechach zabytkowych, wymaga rewitalizacji	
Grunwaldzka 13, dz. nr 120/10 i 120/23	budynek administracyjny (koszarowiec), murowany	cegła, nie-tynkowany	2. połowa XIX w.	stan dobry, obiekt remontowany	

<p>Jagiellończyka 1, dz. nr 177</p>	<p>budynek poczty, murowany</p>	<p>cegła, tynkowany</p>	<p>1916 r.</p>	<p>stan dobry, obiekt remontowany</p>	
<p>Jagiellończyka 2, dz. nr 20</p>	<p>budynek stróżówki, murowany</p>	<p>cegła, nie-tynkowany</p>	<p>1916 r.</p>	<p>stan dobry, obiekt remontowany</p>	
<p>Jagiellończyka 18, dz. nr 3/1</p>	<p>budynek administracyjny, murowany w zespole gazowni, ob. mieszkalny w zespole sakralnym</p>	<p>cegła, tynkowany, pierwotnie nie-tynkowany</p>	<p>1897 – 1898 r.</p>	<p>stan dobry, obiekt o nieznacznie zatartych cechach zabytkowych</p>	

Jagielły 1, dz. nr 143/10	budynek mieszkalny wielorodzinny, murowany	cegła, tynkowany	początek XX w.	stan średni, obiekt wymaga prac remontowych	
Jagielły 2, dz. nr 144	budynek mieszkalny, wielorodzinny, murowany	cegła, tynkowany	koniec XIX – początek XX w.	stan średni, obiekt wymaga prac remontowych	
Jagielły 2, dz. nr 143/10	budynek gospodarczy, murowany	cegła, nie-tynkowany	koniec XIX – początek XX w.	stan średni, obiekt wymaga prac remontowych	

<p>Jagiełły 2, dz. nr 143/10</p>	<p>budynek gospodarczy, murowano-drewniany</p>	<p>cegła, nie-tynkowany</p>	<p>koniec XIX – początek XX w.</p>	<p>stan średni, obiekt wymaga prac remontowych</p>	
<p>Jagiełły 3, dz. nr 145</p>	<p>budynek mieszkalny wielorodzinny, murowany</p>	<p>cegła, tynkowany, pierwotnie nie-tynkowany?</p>	<p>koniec XIX – początek XX w.</p>	<p>stan średni, obiekt wymaga prac remontowych</p>	
<p>Jagiełły 5, dz. nr 147</p>	<p>budynek mieszkalny, murowany</p>	<p>cegła, tynkowany</p>	<p>początek XX w.</p>	<p>stan średni, obiekt wymaga prac remontowych</p>	

Jagiełły 7, dz. nr 150/3	budynek mieszkalny, murowany	cegła, nie-tynkowany	koniec XIX – początek XX w.	stan dobry, obiekt remontowany	
Jagiełły 7, dz. nr 151	budynek gospodarczy, murowany	cegła, nie-tynkowany	koniec XIX – początek XX w.	stan średni, obiekt wymaga prac remontowych	

<p>Jasielska 1, dz. nr 426</p>	<p>budynek mieszkalny wielorodzinny, murowany w zespole koszar artyleryjskich</p>	<p>cegła, tynkowany</p>	<p>koniec XIX w.</p>	<p>stan zły, obiekt wymaga prac remontowych</p>	
<p>Jasielska 1E, dz. nr 427</p>	<p>budynek mieszkalny wielorodzinny, murowany w zespole koszar artyleryjskich</p>	<p>cegła, tynkowany</p>	<p>koniec XIX w.</p>	<p>stan średni, obiekt wymaga prac remontowych</p>	

Jasielska 2, dz. nr 425	budynek mieszkalny wielorodzinny, murowany w zespole koszar artyleryjskich	cegła, tynkowany	koniec XIX w.	stan średni, obiekt wymaga prac remontowych	
Jasielska 3, dz. nr 424	budynek mieszkalny wielorodzinny, murowany w zespole koszar artyleryjskich	cegła, tynkowany	koniec XIX w.	stan średni, obiekt wymaga prac remontowych	

<p>Jasielska 4, dz. nr 422/1</p>	<p>budynek administracyjny, murowany w zespole koszar artyleryjskich</p>	<p>cegła, nie-tynkowany</p>	<p>koniec XIX w.</p>	<p>stan dobry, obiekt remontowany</p>	
<p>Kopernika 9, dz. nr 12</p>	<p>budynek mieszkalny, murowany</p>	<p>cegła, tynkowany</p>	<p>lata 20. XX w.</p>	<p>stan dobry, obiekt remontowany</p>	

<p>Kościelna 1, dz. nr 191</p>	<p>budynek magazynowy, murowano-drewniany przy murze miejskim</p>	<p>cegła, tynkowany</p>	<p>koniec XIX w.</p>	<p>stan średni, obiekt wymaga prac remontowych</p>	
<p>Kościuszki 1, dz. nr 21/1</p>	<p>budynek mieszkalno-usługowy, murowany</p>	<p>cegła, tynkowany</p>	<p>początek XX w.</p>	<p>stan dobry, obiekt remontowany</p>	
<p>Kościuszki 4, dz. nr 69/2</p>	<p>budynek mieszkalno-usługowy, murowany</p>	<p>cegła, tynkowany</p>	<p>początek XX w.</p>	<p>stan dobry, obiekt remontowany</p>	

<p>Kościuszki 5, dz. nr 23</p>	<p>budynek mieszkalno-usługowy, murowany</p>	<p>cegła, tynkowany, pierwotnie nie-tynkowany?</p>	<p>koniec XIX – początek XX w.</p>	<p>stan dobry, obiekt remontowany</p>	
<p>Kościuszki 7, dz. nr 25</p>	<p>budynek mieszkalny wielorodzinny, murowany</p>	<p>cegła, tynkowany</p>	<p>początek XX w.</p>	<p>stan bardzo dobry, obiekt remontowany</p>	
<p>Kościuszki 9A, dz. nr 26</p>	<p>budynek mieszkalny, murowany</p>	<p>cegła, tynkowany, pierwotnie nie-tynkowany</p>	<p>początek XX w.</p>	<p>stan dobry, obiekt remontowany</p>	

<p>Kościuszki 16, dz. nr 125</p>	<p>budynek mieszkalny wielorodzinny, murowany</p>	<p>cegła, tynkowany</p>	<p>początek XX w.</p>	<p>stan bardzo dobry, obiekt remontowany</p>	
<p>Kościuszki 17, dz. nr 40/1</p>	<p>kamienica murowana</p>	<p>cegła, tynkowany</p>	<p>koniec XIX – początek XX w.</p>	<p>stan dobry, obiekt remontowany</p>	
<p>Kościuszki 25, dz. nr 47</p>	<p>budynek mieszkalny wielorodzinny, murowany</p>	<p>cegła, tynkowany</p>	<p>pierwsze dziesięciolecie XX w.</p>	<p>stan bardzo dobry, obiekt remontowany</p>	

<p>Kościuszki 29, dz. nr 49</p>	<p>budynek mieszkalny, murowany</p>	<p>cegła, tynkowany, pierwotnie nie-tynkowany</p>	<p>koniec XIX – początek XX w.</p>	<p>stan dobry, obiekt remontowany</p>	
<p>Kościuszki 31, dz. nr 53</p>	<p>kamienica murowana</p>	<p>cegła, tynkowany</p>	<p>początek XX w.</p>	<p>stan bardzo dobry, obiekt remontowany</p>	
<p>Kościuszki 35, dz. nr 59</p>	<p>kamienica murowana</p>	<p>cegła, tynkowany</p>	<p>początek XX w.</p>	<p>stan bardzo dobry, obiekt remontowany</p>	

<p>Królowej Jadwigi 12B, dz. nr 98</p>	<p>kamienica murowana</p>	<p>cegła, tynkowany</p>	<p>lata 20.-30. XX w.</p>	<p>stan średni, obiekt wymaga prac remontowych</p>	
<p>Królowej Jadwigi 20, dz. nr 106</p>	<p>kamienica murowana</p>	<p>cegła, tynkowany</p>	<p>koniec XIX – początek XX w.</p>	<p>stan bardzo dobry, obiekt remontowany</p>	
<p>Królowej Jadwigi 22, dz. nr 107</p>	<p>kamienica murowana</p>	<p>cegła, tynkowany</p>	<p>koniec XIX – początek XX w.</p>	<p>stan bardzo dobry, obiekt remontowany</p>	

<p>Królowej Jadwigi 24, dz. nr 109</p>	<p>kamienica murowana</p>	<p>cegła, tynkowany</p>	<p>koniec XIX – początek XX w.</p>	<p>stan bardzo dobry, obiekt remontowany</p>	
<p>Królowej Jadwigi 26, dz. nr 110</p>	<p>kamienica murowana</p>	<p>cegła, tynkowany</p>	<p>początek XX w.</p>	<p>stan dobry, obiekt wymaga prac remontowych</p>	
<p>Królowej Jadwigi 28, dz. nr 111</p>	<p>kamienica murowana</p>	<p>cegła, tynkowany</p>	<p>początek XX w.</p>	<p>stan bardzo dobry, obiekt remontowany</p>	

<p>Królowej Jadwigi 30, dz. nr 112</p>	<p>kamienica murowana</p>	<p>cegła, tynkowany</p>	<p>początek XX w.</p>	<p>stan bardzo dobry, obiekt remontowany</p>	
<p>1 Maja 3, dz. 162</p>	<p>budynek mieszkalny, wielorodzinny, murowany</p>	<p>cegła, tynkowany</p>	<p>koniec XIX – początek XX w.</p>	<p>stan zły, obiekt wymaga prac remontowych</p>	

1 Maja 5, dz. nr 1	budynek mieszkalny, wielorodzinny, murowany	cegła, tynkowany	1926 r.	stan bardzo dobry, obiekt remontowany	
1 Maja 17, dz. nr 19/2	budynek mieszkalny, murowany	cegła, tynkowany	lata 30. XX w.	stan bardzo dobry, obiekt remontowany	

1 Maja 19/21, dz. nr 20/2 i 21/2	budynek mieszkalny, murowany	cegła, tynkowany	lata 30. XX w.	stan dobry, obiekt remontowany	
1 Maja 25, dz. nr 23/2	budynek mieszkalny, murowany	cegła, tynkowany	lata 30. XX w.	stan dobry, obiekt remontowany	

<p>Mazurska 2, dz. nr 28</p>	<p>budynek mieszkalny, murowany</p>	<p>cegła, tynkowany</p>	<p>lata 20.-30. XX w.</p>	<p>stan dobry, obiekt remontowany</p>	
<p>Mazurska 4, dz. nr 24</p>	<p>budynek mieszkalny, murowany</p>	<p>cegła, tynkowany</p>	<p>lata 20.-30. XX w.</p>	<p>stan średni, obiekt wymaga prac remontowych</p>	

Mazurska 7, dz. nr 36	budynek mieszkalny, drewniany	drewno, kamień	początek XX w.	stan dobry, obiekt remontowany	
Mazurska 10, dz. nr 21	budynek gospodarczy, murowany	cegła, tynkowany	początek XX w.	stan zły, obiekt wymaga prac remontowych	

<p>Mickiewicza 17, dz. nr 267</p>	<p>budynek mieszkalny, murowany</p>	<p>cegła, tynkowany</p>	<p>lata 20.-30. XX w.</p>	<p>stan dobry, obiekt remontowany</p>	
<p>Mickiewicza 26, dz. nr 253</p>	<p>budynek mieszkalny, murowany</p>	<p>cegła, tynkowany</p>	<p>początek XX w.</p>	<p>stan średni, obiekt wymaga prac remontowych</p>	

Mickiewicza 34, dz. nr 244	budynek mieszkalny, murowano-drewniany	cegła, drewno, tynkowany	lata 20.-30. XX w.	stan dobry, obiekt remontowany	
Mickiewicza 35, dz. nr 241/2	budynek mieszkalny, murowany	cegła, tynkowany, pierwotnie nie-tynkowany	koniec XIX – początek XX w.	stan średni, obiekt wymaga prac remontowych	

<p>Mierosławskiego 3, dz. nr 195/4</p>	<p>budynek mieszkalny, murowany</p>	<p>cegła, tynkowany</p>	<p>początek XX w.</p>	<p>stan średni, obiekt wymaga prac remontowych</p>	
<p>Mierosławskiego 10, dz. nr 197/1</p>	<p>historyczna część zespołu szkół technicznych</p>	<p>cegła, tynkowany</p>	<p>lata 20.-30. XX w.</p>	<p>stan dobry, obiekt remontowany</p>	
<p>Mierosławskiego 12/12A, dz. nr 195/8 i 195/9</p>	<p>zespół budynków przychodni, murowany</p>	<p>cegła, tynkowany</p>	<p>początek XX w.</p>	<p>stan dobry, obiekt remontowany</p>	

<p>Niepodległości 4A, dz. nr 164</p>	<p>oficyna murowana</p>	<p>cegła, tynkowany</p>	<p>koniec XIX w.</p>	<p>stan średni, obiekt wymaga prac remontowych</p>	
<p>Niepodległości 5, dz. nr 215</p>	<p>budynek murowany banku,</p>	<p>cegła, tynkowany</p>	<p>lata 20. XX w.</p>	<p>stan bardzo dobry, obiekt remontowany</p>	

<p>Nowomiejska 1, dz. nr 67</p>	<p>budynek mieszkalny, murowany</p>	<p>cegła, nie-tynkowany</p>	<p>koniec XIX – początek XX w.</p>	<p>stan dobry, obiekt wymaga drobnych prac remontowych</p>	
<p>Nowomiejska 1, dz. nr 67</p>	<p>budynek gospodarczy, murowany</p>	<p>cegła, nie-tynkowany</p>	<p>koniec XIX – początek XX w.</p>	<p>stan dobry, obiekt wymaga drobnych prac remontowych</p>	

Nowomiejska 19, dz. nr 111	budynek mieszkalny, murowany	cegła, nie-tynkowany	koniec XIX – początek XX w.	stan dobry, obiekt wymaga drobnych prac remontowych	
Ostródzka 8, dz. nr 89/2	budynek mieszkalny, drewniany	drewno, cegła, kamień	początek XX w.	stan dobry, obiekt wymaga prac rewitalizacyjnych	

Ostródzka 15, dz. nr 15	budynek mieszkalny, drewniany	drewno, cegła, kamień	początek XX w.	stan dobry, obiekt wymaga prac rewitalizacyjnych	
Ostródzka 25, dz. nr 30	budynek mieszkalny, drewniany	drewno, cegła, kamień	początek XX w.	stan dobry, obiekt wymaga prac rewitalizacyjnych	

Ostródzka 26, dz. nr 61	budynek mieszkalny, drewniany	drewno, cegła, kamień	początek XX w.	stan dobry, obiekt wymaga prac rewitalizacyjnych	
Ostródzka 27, dz. nr 60	budynek mieszkalny, drewniany	drewno, cegła, kamień	początek XX w.	stan dobry, obiekt wymaga prac rewitalizacyjnych	

Ostródzka 28, dz. nr 60/1	budynek mieszkalny, drewniany	drewno, cegła, kamień	początek XX w.	stan dobry, obiekt wymaga prac rewitalizacyjnych	
Ostródzka 32, dz. nr 54	budynek mieszkalny, drewniany	drewno, cegła, kamień	początek XX w.	stan dobry, obiekt wymaga prac rewitalizacyjnych	

Ostródzka 33, dz. nr 72	budynek mieszkalny, drewniany	drewno, cegła, kamień	początek XX w.	stan dobry, obiekt wymaga prac rewitalizacyjnych	
Ostródzka 34, dz. nr 49	budynek mieszkalny, drewniany	drewno, cegła, kamień	początek XX w.	stan bardzo dobry, obiekt remontowany	

Ostródzka 35, dz. nr 142/1	budynek mieszkalny, drewniany	drewno, cegła, kamień	początek XX w.	stan dobry, obiekt remontowany	
Ostródzka 40, dz. nr 44	budynek mieszkalny, murowany	drewno, cegła, kamień	lata 20.-30. XX w.	stan dobry, obiekt wymaga prac remontowych	

Ostródzka 43/45, dz. nr 153/2 i 232	budynek mieszkalny, murowany	cegła, częściowo tynkowany, pierwotnie nie-tynkowany	koniec XIX – początek XX w.	stan średni, obiekt wymaga prac rewitalizacyjnych	
Ostródzka 47/49, dz. nr 156/2	budynek mieszkalny, murowany	cegła, tynkowany	koniec XIX w.	stan średni, obiekt wymaga prac rewitalizacyjnych	

<p>Plażowa 5, dz. nr 37</p>	<p>budynek mieszkalny, murowany</p>	<p>cegła, tynkowany</p>	<p>początek XX w.</p>	<p>stan dobry, obiekt remontowany</p>	
<p>Plażowa 7, dz. nr 25</p>	<p>budynek mieszkalny, murowany</p>	<p>cegła, tynkowany</p>	<p>początek XX w.</p>	<p>stan średni, obiekt wymaga prac remontowych</p>	

<p>Polna 2, dz. nr 183</p>	<p>budynek mieszkalny, murowany</p>	<p>cegła, tynkowany, pierwotnie nie-tynkowany</p>	<p>koniec XIX - początek XX w.</p>	<p>stan średni, obiekt wymaga prac remontowych</p>	
<p>Polna 4, dz. nr 184</p>	<p>budynek mieszkalny, murowany</p>	<p>cegła, tynkowany, pierwotnie nie-tynkowany</p>	<p>koniec XIX - początek XX w.</p>	<p>stan średni, obiekt wymaga prac remontowych</p>	

<p>Polna 6, dz. nr 185</p>	<p>budynek mieszkalny, murowany</p>	<p>cegła, tynkowany</p>	<p>początek XX w.</p>	<p>stan średni, obiekt wymaga prac remontowych</p>	
<p>Polna 23, dz. nr 236/3</p>	<p>budynek mieszkalny, murowany</p>	<p>cegła, drewno, tynkowany</p>	<p>początek XX w.</p>	<p>stan dobry, obiekt remontowany</p>	

<p>Sienkiewicza 1, dz. nr 78/4</p>	<p>zespół szkół wraz z otoczeniem</p>	<p>cegła, tynkowany</p>	<p>lata 20. XX w.</p>	<p>stan dobry, obiekt remontowany</p>	
<p>Sienkiewicza 24, dz. nr 7/1</p>	<p>budynek przystani, ob. bar Omega</p>	<p>drewno, kamień</p>	<p>lata 20. XX w.</p>	<p>stan dobry, obiekt remontowany</p>	

Sienkiewicza 28, dz. nr3/2	budynek dworu, murowany	cegła, tynkowany	koniec XIX – początek XX w.	stan dobry, obiekt remontowany	
Skłodowskiej 11, dz. nr 241, 242, 243, 244, 245, 251	budynek mieszkalny, murowany	cegła, tynkowany	lata 20. XX w.	stan średni, obiekt wymaga prac remontowych	

<p>Skłodowskiej 11A, dz. nr 246/1</p>	<p>budynek mieszkalny, murowany</p>	<p>cegła, tynkowany</p>	<p>lata 20. XX w.</p>	<p>stan średni, obiekt wymaga prac remontowych</p>	
<p>Skłodowskiej 13, dz. nr 296</p>	<p>budynek mieszkalny, murowany</p>	<p>cegła, tynkowany</p>	<p>lata 20. XX w.</p>	<p>stan średni, obiekt wymaga prac remontowych</p>	
<p>Smolki 2, dz. nr 29</p>	<p>budynek mieszkalny, murowany</p>	<p>cegła, tynkowany</p>	<p>lata 20. XX w.</p>	<p>stan dobry, obiekt remontowany</p>	

Smolki 3, dz. nr 37	budynek mieszkalny, murowany	cegła, tynkowany	lata 20. XX w.	stan średni, obiekt wymaga prac remontowych	
Smolki 5, dz. nr 38	budynek mieszkalny, murowany	cegła, tynkowany	lata 20. XX w.	stan dobry, obiekt remontowany	
Smolki 31, dz. nr 309	budynek mieszkalny, murowany	cegła, nie-tynkowany	koniec XIX – początek XX w.	stan średni, obiekt wymaga prac remontowych	

<p>Stacyjna 2, dz. nr 83/4</p>	<p>budynek mieszkalny, murowany</p>	<p>cegła, tynkowany</p>	<p>lata 20. XX w.</p>	<p>stan dobry, obiekt remontowany</p>	
<p>Stacyjna 4, dz. nr 83/2</p>	<p>budynek mieszkalny, murowany</p>	<p>cegła, tynkowany, pierwotnie nie-tynkowany</p>	<p>koniec XIX – początek XX w.</p>	<p>stan średni, obiekt wymaga prac remontowych</p>	

Stacyjna 6, dz. nr 82/4	budynek mieszkalny, murowany	cegła, nie-tynkowany	koniec XIX – początek XX w.	stan średni, obiekt wymaga prac remontowych	
Toruńska 12, dz. nr 54/32	budynek mieszkalny, murowano-drewniany	cegła, drewno, częściowo tynkowany	koniec XIX w.	stan średni, obiekt wymaga prac remontowych	

<p>Towarowa 1, dz. nr 1/1</p>	<p>magazyn kolejowy, murowany</p>	<p>cegła, nie-tynkowany</p>	<p>około 1905 r.</p>	<p>stan dobry, obiekt remontowany</p>	
<p>Truskawkowa 1, dz. nr 7/14</p>	<p>budynek mieszkalny, murowany</p>	<p>cegła, tynkowany</p>	<p>początek XX w.</p>	<p>stan dobry, obiekt wymaga prac remontowych</p>	

Wąska 9, dz. nr 164/1	budynek mieszkalny, murowany	cegła, tynkowany	początek XX w.	stan dobry, obiekt remontowany	
Wiejska 2A, dz. nr 427	budynek mieszkalny, murowany	cegła, nie-tynkowany	koniec XIX – początek XX w.	stan dobry, obiekt wymaga prac remontowych	

Wodna 2, dz. nr 453/1	budynek trafo oraz magazynu w zespole stacji uzdatniania wody	cegła, częściowo tynkowany, pierwotnie nie-tynkowany	1905 r.	stan dobry, obiekt remontowany	
Wodna 2, dz. nr 453/1	budynek gospodarczy w zespole stacji uzdatniania wody	cegła, nie-tynkowany	1905 r.	stan dobry, obiekt wymaga prac remontowych	
Wojska Polskiego 7, dz. nr 268	budynek mieszkalny, murowany	cegła, tynkowany	początek XX w.	stan dobry, obiekt remontowany	

<p>Wojska Polskiego 8, dz. nr 210</p>	<p>budynek mieszkalny, murowany</p>	<p>cegła, tynkowany</p>	<p>koniec XIX – początek XX w.</p>	<p>stan dobry, obiekt remontowany</p>	
<p>Wojska Polskiego 24A, dz. nr 218/7</p>	<p>budynek mieszkalny, murowany</p>	<p>cegła, tynkowany</p>	<p>koniec XIX w.</p>	<p>stan dobry, obiekt wymaga prac remontowych</p>	
<p>Wojska Polskiego 35, teren kolejowy</p>	<p>zespół zabudowy kolejowej (lokomotywnia)</p>	<p>cegła, nie- tynkowany</p>	<p>koniec XIX w.</p>	<p>stan dobry, obiekt wymaga prac remontowych</p>	

<p>Wyszyńskiego teren kolejowy</p>	<p>1, domek murowany</p>	<p>dróżnika, cegła, nie- tynkowany</p>	<p>1905 r.</p>	<p>stan dobry, obiekt wymaga prac remontowych</p>	
<p>Wyszyńskiego 2, dz. nr 186</p>	<p>budynek mieszkalny, murowany (plebania)</p>	<p>cegła, tynkowany</p>	<p>lata 30. XX w.</p>	<p>stan bardzo dobry, obiekt remontowany</p>	

<p>Wyszyńskiego 25/27, dz. nr 252/1 i 253</p>	<p>budynek mieszkalny wielorodzinny, murowany</p>	<p>cegła, tynkowany</p>	<p>początek XX w.</p>	<p>stan bardzo dobry, obiekt remontowany</p>	
<p>Wyszyńskiego 31, dz. nr 254/5</p>	<p>spichlerz/magazyn murowany</p>	<p>cegła, nie- tynkowany</p>	<p>koniec XIX – początek XX w.</p>	<p>stan średni, obiekt wymaga prac remontowych</p>	

<p>Wyszyńskiego 34, dz. nr 275</p>	<p>budynek mieszkalny, murowany</p>	<p>cegła, tynkowany</p>	<p>początek XX w.</p>	<p>stan dobry, obiekt remontowany</p>	
<p>Wyszyńskiego 47, dz. nr 259</p>	<p>budynek gospodarczy, murowany</p>	<p>cegła, tynkowany</p>	<p>początek XX w.</p>	<p>stan średni, obiekt wymaga prac remontowych</p>	

6. Wykaz literatury

Achremczyk S.

2005 Iława. Dzieje miasta 1305-2005, Olsztyn.

2006 Iława 1305-2005. Siedemset lat dziejów, Olsztyn.

Błądowska A., Czerny M.

2005 Iławianie o historii miasta i okolic, Iława

Groszkowski R., Baruchowski S.

2000 Iława na dawnej pocztówce, Iława.

Niesiobędzki W.

2003a Stulecie iławskich wodociągów i kanalizacji 1903-2003, Iława.

2003b Zamki, pałace i inne zabytki powiatu iławskiego, Iława.

Perges E.

2000 Iława perła Warmii i Mazur, Iława.

Ruszel E., Niesiobędzki W.

2001 Dzieje kościoła gotyckiego w Iławie, Iława.

Staniszewski K.

2006 Powiat iławski. Od rzemiosła do przemysłu, Iława.

Towarzystwo Miłośników Ziemi Iławskiej

1999 Iława, Iława.